

ZAPISI S PUTOVANJA: FOLKLORISTIČKE I DRUGE TEME U PISMIMA STANKA VRAZA DRAGOJLI ŠTAUDUAR

MARIJANA TOGONAL

Hrvatsko katoličko sveučilište
Ilica 244, Zagreb
marijana.togonal@unicath.hr

UDK: 821.163.42-6:398
DOI: 10.15291/csi.4801
Pregledni članak
Primljen: 11. 3. 2025.
Prihvaćen za tisak: 20. 6. 2025.

Dragocjeno vrelo podataka o Vrazovim folklorističkim putovanjima, ambicijama i planovima, sakupljenim narodnim pjesmama i napjevima, bilješkama o proputovanome i doživljenome tijekom putovanja, ali i o brojnim drugim temama važnima za rekonstrukciju Vrazova života i književnoga djelovanja nalazimo u njegovim pismima. Vraz je redovito pismima održavao veze sa suvremenicima među kojima se nalazila i ilirska domorotkinja Dragojla Štauduar. Budući da je Štaudureva bila dio skupine koja je podupirala rad i aktivnosti iliraca, u prvome dijelu rada bit će prikazan jedan od modela socijalizacije iliraca i njihovih simpatizera na primjeru njihova okupljanja u župnome dvoru u Mariji Bistrici u vrijeme Ivana Krizmanića, Štauduarina strica. Upravo su se u Mariji Bistrici Vraz i Štaudureva upoznali. S obzirom na to da je na odnos Vraza i Štaudureve neposredno utjecao Ljudevit Gaj, s kojim je Štaudureva bila obiteljski povezana, u radu će se analizirati razlozi otuđenja dvoje prijatelja koji su posljedično utjecali na sadržaj i ton nekih pisama. U drugome dijelu rada metodom analize sadržaja interpretirat će se Vrazova pisma upućena Štaudurevoj s naglaskom na tri komponente: (1) faktografske podatke, (2) etnografske opise i (3) elemente književnoumjetničkoga stila.

KLJUČNE RIJEČI:

Dragojla Štauduar, folkloristika, korespondencija, Marija Bistrica, Stanko Vraz

1. Uvod

Godine 1835., tijekom posjeta Hrvatskoj,¹ Vraz je u Mariji Bistrici upoznao Dragojlu Štauduar s kojom je sklopio prijateljstvo koje je njegovao i u osobnim susretima, ali i u pismima² koja joj je redovito pisao iz raznih mjesta kojima je putovao. Sa Štauduevom, posestrimom, kako ju je u pismima oslovljavao, Vraz je dijelio i osobne probleme koje u pismima drugim prijateljima nećemo naći. Ta su pisma važna i zbog značajnoga obola koji daju rekonstrukciji Vrazova folklorističkoga rada koji je u Hrvatskoj u to vrijeme tek u povojima. Vraz Štauduevoj piše detaljne izvještaje o krajevima koje je posjetio, ljudima koje je na putovanjima susretao, razgovorima koje je vodio; u pismima joj opisuje običaje, tradiciju, kulturu, narodne napjeve kraja koji je posjetio, pa su pojedini dijelovi pisama dragocjene etnografske slike³ mjesta kojima je putovao.

Vrazova se pisma Štauduevoj razlikuju od ostalih pisama koja je razmjenjivao sa svojim suvremenicima⁴ i po stilu pisanja. U njima nalazimo brojne karakteristike književno-umjetničkoga stila kojima zornije i slikovitije čitateljici približava viđeno i doživljeno. Ukupno gledajući, pisma nam razotkrivaju svu slojevitost i bogatstvo Vrazova stvaranja i djelovanja koji su ga i učinili jednom od najznačajnijih figura hrvatske književnosti preporodnoga razdoblja.

U književnopovijesnim tekstovima ime Dragojle Štauduar, rođene Krizmanić, ne javlja se često. U pravilu se javlja na marginama, usputno, i to najčešće u kontekstu analize života i rada njezina strica Ivana Krizmanića, župnika u Mariji Bistrici, domoljuba, mecene i preporoditelja, ili se pak veže uz Vrazovo ime, i to najčešće kada

¹ Gaj i Vraz upoznali su se u Grazu u kojem je Vraz studirao od 1830. do 1838. U ljeto 1833. Vraz se odazvao Gajevu pozivu, promijenio planove posjeta rodnomu kraju i prvi put došao u Zagreb. Otad pa do 1838., kada se seli u Zagreb, u Hrvatsku dolazi jednom godišnje, provodi vrijeme s Gajem i drugim hrvatskim ilircima i domorodcima i sve se više veže uz ilirsku ideju.

² Riječ je o pismima koja su tiskana u *Dělima Stanka Vraza. V. dio. Pěsme, pabirci, proza i pisma*, zbirci koju je 1877. uredio Franjo Marković, a izdala Matica hrvatska.

³ Iako je Vraz sakupio stotine narodnih pjesama u tadašnjim pokrajinama Slovenije i Hrvatske, ali i objavio pjesme drugih slavenskih naroda koje su mu ustupili njegovi kolege sakupljači, za života tiskana mu je tek jedna zbirka narodnih pjesama – *Narodne pěsni ilirske, koje se pěvaju po Štajerskoj, Krajnskoj, Koruškoj i zapadnoj strani Ugarske* (1839). Više o tome dijelu Vrazova stvaralaštva usp. Sapunar Knežević i Togonal 2011 (a) i 2011 (b).

⁴ Vraz je, između ostaloga, višekratno pisao Ljudevitu Gaju, Vjekoslavu Babukiću, Ivanu Kukuljeviću Sakcinskom, grofu Janku Draškoviću, slovenskim pjesnicima Francu Prešernu, Ivanu Macunu, Ivanu Muršecu, Štefanu Kočevaru, češkim folkloristima Pavelu Jozefu Šafaříku i Karelui Jaromíru Erbenu, ukrajinskomu folkloristu Izmailu Ivanoviču Sreznjevskom i brojnim drugim istaknutim ličnostima svoga doba. Sva su ta pisma značajan izvor informacija ne samo o Vrazovu životu i stvaralaštvu već i onodobnim književnim, kulturnim i političkim prilikama.

se govori o njegovoj bogatoj korespondenciji s domaćim i inozemnim kolegama i prijateljima, među kojima se našla i Štaudareva. Sama se Štaudareva nije isticala književnim radom, poput imenjakinje i suvremenice Dragojle Jarnević, međutim u onodobnim se ženskim krugovima ipak izdvajala, i to prije svega zbog otvorenoga i aktivnoga podupiranja ilirske ideje s kojom se upoznala upravo u Mariji Bistrici. U isticanju Krizmanićeva doprinosa onodobnim vjerskim, političkim, književnim i kulturnim aktivnostima redovito se navodi podatak da je upravo njegov dom bio središte okupljanja iliraca i njihovih inozemnih prijatelja koji su se zbog raznih razloga i prilika zatekli u Hrvatskoj (usp. Vodnik 1909; Dukat 2002; Jembrih 2003; Schubert 2016; Husinec 2018; Galoić i Kaluđer 2018; Švoger 2018). Iz prvoga Krizmanićeva životopisa, onoga Vjekoslava Štaudara, velikoga suca varaždinskoga, a kasnije i sisačkoga, urednika *Lune*⁵ i Dragojline supruge, saznaje se da se Krizmanić i prije preporodnih gibanja družio s budućim istaknutim preporoditeljima poput grofova Janka Draškovića, Đure Oršića i Nikole Zdenčaja (Korade 2003).

2. MARIJA BISTRICA – ZAGORSKO SREDIŠTE PREPORODNIH AKTIVNOSTI

Od početka 30-ih godina XIX. stoljeća pa do 1848. Mariju Bistricu redovito su pohodili najistaknutiji ilirci. Uz Vraza kao redoviti gosti spominju se grof Janko Drašković, Dragutin Rakovac, Ljudevit Vukotinović, Pavao Štoos, Vjekoslav Babukić, Mirko Bogović, Vatroslav Lisinski, Dragojla Jarnević i dr. (Benyovsky 1998; Švoger 2018; Klemar 2018). Mijo Korade (2003: 83) navodi dva temeljna razloga koja su utjecala na to da Marija Bistrica postane „preporoditeljskim gnijezdom” i „ilirskim sijelom”. Jedan razlog leži u činjenici da su u Mariji Bistrici boravile dvije tada iznimno utjecajne hrvatske obitelji: Štaudarevi i Gajevi, a drugi se razlog nalazio u osobi samoga opata Krizmanića. Krizmanić je, naime, moralno i materijalno podupirao brojne ideje preporoditelja pa se tako otvoreno i aktivno uključio i u osnivanje tada najvažnije hrvatske kulturne ustanove – Matice ilirske. Kako bi Matica uopće mogla započeti s radom, ali i organizirati brojne predviđene aktivnosti, bilo je potrebno prikupiti financijska sredstva za njezino ustanovljavanje, stoga su njezinu osnivanju prethodile brojne aktivnosti dio kojih se odvijao i u Mariji Bistrici (Husinec i Klauđer 2018: 7–12).

⁵ Novine *Luna Agrarier Zeitschrift* počinju izlaziti u Zagrebu 1826., dvaput tjedno na njemačkome jeziku. Samostalno izlaze do 1830. kada mijenjaju naziv u *Agrarier politische Zeitung*, a *Luna* postaje zabavni prilog. Od 1848. do 1912. izlaze kao *Agrarier Zeitung*. Uz tekstove i stihove na njemačkome jeziku, objavljivalo se i na hrvatskome jeziku, kajkavštini.

Marija Bistrica, u koju se Štaudureva sa sestrom Paulinom doselila nakon smrti roditelja i u kojoj je često boravila i nakon udaje, u to je vrijeme bila svojevrsna zagorska oaza iliraca u kojoj se nerijetko određivao put kojim bi se ilirizam u Hrvatskoj trebao kretati. „Često bi se čitavo društvo iz Marije Bistrice preselilo u Omilje kod Čačkovića, a kojiput i u Krče, gdje su Štaudurevi imali svoje vlastelinstvo. (...) Težnja im je bila usmjerena na poticanje narodne svijesti, domoljublja i govorenja materinskim jezikom”, zapisala je Lucija Benyovsky (1998: 77). Prema sačuvanim zapisima (usp. Vodnik 1909), Vraza je u Mariju Bistricu doveo Rakovac 1835. i od tada je on tamo bio redovit gost. S Krizmanićem i njegovim nećakinjama njegovao je duboko prijateljstvo. O prvoj fazi odnosa Štaudureve i Vraza Branko Vodnik zapisao je sljedeće:

God. 1837., kad pjesnik nema više ni oca ni majke, uoči Ljubičine udaje, kadno ga je najteže pritisnuo osjećaj osamljenosti, leži on bolestan u Krčima, gdje ga njeguje Dragojla, lijepa plavka, žena oštroumna i andjeoski dobra, kako je crta u svojim memoarima Jarnevićeva. Vraz je osjetio prema Dragojli osobito nagnuće, posve različito od onoga prema Ljubici, i ona postade, kako se ovakav odnosaj u preporodno doba krstio, njegova posestrima (Vodnik 1909: 55).

O osebnosti odnosa svjedoči i činjenica da se Vraz od čestih bolesti više mjeseci opravljao u Bistrici, Omilju i Krču, imanjima na kojima je i Štaudureva boravila sa suprugom i djecom (Vraz 1877). Vraz je, naime, zarana počeo poboljšivati pa će bolesti, fizičke slabosti i oporavci obilježiti njegov relativno kratak život. Njegove boljetice pripisivale su se pjesnikovu skromnom životu, često provedenom u hladnim skućenim sobama u kojima se posvećivao književnomu radu, učenju jezika, prevode-nju o čemu je Vodnik zapisao:

(...) Vraza nijesu mogli osvojiti profesori ni akademičke nauke, on ipak u ovo doba upravo neumorno radi. U hladnoj djačkoj sobici piše on pjesme, pa se sam sa sobom našalio, kako mu se misli, prije negoli padnu na papir, na putu smr-zavaju. Kraj nedostatnih sredstava, a suviše intenzivna i naporna rada skrhao je pjesnik već ovdje (u Grazu, *nap. a.*) u prvoj mladosti svoje krepko zdravlje i uhvatio klicu bolesti s koje se patio kroz čitav život (Vodnik 1909: 5–6).

Nakon što se 1837. u Krčima na imanju Štaudurevih oporavio od još jedne bolesti, Vraz šalje u *Danicu* pjesmu *Molba*, kasnije prerađenu i preimenovanu u *Rok i staza*, u kojoj pjeva o plavoj ženi modrih očiju – Štaudurevoj – koju moli da mu bude *ljuba*,

sestrica, mati i andjeo. U znak prijateljstva Vraz je Štaudurevoj posvetio i zbirku balada i romanci *Glasi iz dubrave Žeravinske* te nekoliko pjesama iz zbirke *Đulabije* (Vodnik 1909). Sudeći po pismima koje je pisao, osobito se vezao za njezinu stariju kćer Gabrijelu. Sonet *Djevojčici G* posvetio je Vraz upravo maloj Gabrijelki, kako ju je odmilice zvao (Švoger 2018: 29–30). Dragojla Jarnević, koja je također zalazila u Krizmanićev dom, u svome je dnevniku opisala kako su provodili dane u Mariji Bistrici:

Gosti su provodili vrijeme u veselim druženjima, nerijetko uz pjesmu i ples, u razgovorima o različitim temama (slavenskoj i ilirskoj književnosti, aktualnim političkim zbivanjima i planovima, prakticiranju vjere, odnosima među spolovima, položaju žena u društvu i sl.), odlascima na kuglanu, izlete u prirodu, posjećujući susjede, a vrijeme su kratili i kartanjem (prema Švoger 2018: 30).

U Krizmanićevu župnom dvoru raspravljalo se o ilirskoj ideji, književnosti, jeziku i svim drugim tadašnjim aktualnim društvenim, političkim i kulturnim pitanjima pa je mlada Štaudureva iz prve ruke učila o širim preporodnim aktivnostima. Družila se sa svim vodećim književnicima preporodnoga razdoblja, ali i s nekim velikim europskim imenima poput, primjerice, ukrajinskoga slavista i folklorista Izmaila Ivanovića Sreznjevskog što je bila rijetka privilegija žena onoga vremena. Sreznjevskog je u Mariju Bistricu doveo Vraz u ožujku 1841. prije negoli su zajedno krenuli na put po hrvatskim i slovenskim krajevima (Vraz 1877).

U Mariji Bistrici boravili su i znameniti Rusi onoga vremena: Fedor Vasiljevič Čižov te Nikolaj Aleksijevič Rigelman, obojica svestrani ruski slavenofili, potom slovački književnik Gustav Zechenter koji je u pjesmi *O Bistrica premilena* (uglazbio Vatroslav Lisinski) opjevao kraj u kojemu je boravio neko vrijeme (Švoger 2018: 31). Na tim je domaćim i međunarodnim ilirskim sijelima u stričevu domu Štaudureva i sama stasala u gorljivu ilirku. Tako se, primjerice, uz spomenuto utemeljenje i osnivanje Matice ilirske veže i njezino ime u kontekstu sakupljanja novca potrebnih za osnivanje Matice (Husinec i Klaužer 2018: 7).

2.1. UTEMELJENJE DRUŠTVA DOMOROTKINJAH

Štaudureva je bila aktivna na više polja. Uz sestru Paulinu te Ivanu Čačković Vrhovinski, inicirala je osnivanje ženskoga kulturnog društva – Društvo domorotkinjah (Vlašić 2015: 55), utemeljenoga upravo u Mariji Bistrici ujesen 1841. Društvo domorotkinjah okupljalo je ilirske gospođe, bavilo se njihovim prosvje-

ćivanjem i kulturnim uzdizanjem, kao i odgojem djece, i to u narodnome duhu i na domorodnome hrvatskom jeziku. Članice društva izravno su podupirale ilirske ideje, osobito ideju osnivanja Matice ilirske, te su u tu svrhu organizirale humanitarne događaje s ciljem prikupljanja novca. Istovremeno su nastojale i druge žene zainteresirati za pridruživanje društvu i uključivanje u njegove aktivnosti. Jedna od njih bila je i Jarnevićeva kojoj su Štaudureva, Gajeva i Čačkovićeva uputile pismo tražeći ju financijsku potporu (Husinec i Klaužer 2017: 9). Prikupljeni novac članicama društva omogućio je izradu litografije grofa Janka Draškovića, prvoga predsjednika Matice ilirske, čijom su prodajom i uz njegovo dopuštenje namjeravale utemeljiti glavicu za izdavanje moralno-poučnih i zabavnih knjiga za mladež (Vlašić 2015: 55). Dobivši traženo dopuštenje, litografija je otisnuta u rujnu 1842., a u njezinu je potpisu otisnuto ime društva – Društvo domorotkinjah (Husinec i Klaužer 2017: 8–10).

Dobrotvorna gospojinska društva, poput onoga utemeljenog u Mariji Bistrici, počinju se u Hrvatskoj osnivati mahom u drugoj polovici XIX. stoljeća, i to po uzoru na slična takva društva utemeljena u Monarhiji, ali i cijeloj Europi. Ta su društva članicama istovremeno omogućavala bavljenje društveno korisnim radom koji im je pak osiguravao svojevrsnu participaciju u javnome životu pa se njima postupno utirao put ženskoj emancipaciji. „Sudjelovanje žena u društvenom i javnom životu bilo je određeno: a) statusom, odnosno pripadnošću određenoj društvenoj klasi, b) spolom”, istaknula je Benyovsky u radu „Dobrotvorna gospojinska (ženska) društva u Hrvatskoj od osnivanja do Prvog svjetskog rata”. „Zato se žena u javni i društveni život uključila najprije putem karitativnih (dobrotvornih) društava, a tek su se kasnije gospojinska društva osnivala prema strukovnoj pripadnosti” (Benyovsky 1998: 74). U to je vrijeme uloga i status žene uglavnom bio predodređen patrijarhalnim odgojem. S obzirom na to, djelovanje Štaudureve unutar Društva domorotkinjah dvostruko je značajan: s humanitarnoga i filantropskoga aspekta te s aspekta postupnoga uključivanja žena u javni život. Ideju „posestrima po domorodstvu” za osnivanjem ženskoga društva podržao je i Vraz. Da su tražile Vrazovu podršku, svjedoče i pisma sačuvana u Hrvatskome školskom muzeju te u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici.⁶ Štaudureva je, dakle, u hrvatskome preporodnom razdoblju osobito interesantna zbog osebujnoga odnosa koji je razvila s Vrazom, ali i zbog dobrotvornoga rada, prosvjećivanja žena te ilirskoga aktivizma.

⁶ Pretisci nekih pisama nalaze se u zborniku radova *Marija Bistrica u doba Ivana Krizmanića i hrvatskog narodnog preporoda* u kojem su objedinjeni radovi sa znanstvenoga skupa održanoga povodom 250. obljetnice rođenja Ivana Krizmanića.

3. VRAZOVA PISMA POSESTRIMI DRAGOILI

U *Dělima Stanka Vraza. V. dio. Pěsme, pabirci, proza i pisma*, koja je za Maticu hrvatsku 1877. priredio Franjo Marković, nalazi se 15 prijepisa Vrazovih pisama *posestrimi Dragoili* napisanih od travnja do prosinca 1841. Vraz je Štaudurevoj pisao iz raznih mjesta u kojima se u tomu periodu zatekao: Novog Mesta, Ljubljane, Kranja, Ribnice, Klagenfurta, Moosburga, Bleda, Slovenske Bistrice, Rezije i drugih gradova i mjestašca koje je pohodio. Naime, u kasno proljeće i rano ljeto 1841. Vraz je putovao Štajerskom, Kranjskom, Koruškou i Furlanijom zapisujući narodno blago za svoju novu zbirku, o čemu Štaudurevu detaljno izvještava:

Mi smo sinoć sretno amo stigli (u Novo Mesto, *nap. a.*) u sprovodu debele kiše, koja nas je vërno od Uzkočkih planinah tja u ovděšnju varoš ispratila. Sada sědimu u krčmi pod suncem (zur Sonne), kojeg ipak još nismo vidili gđě svane; jerbo ovaj konak je mrko kao carevina noći. Mrkle sobe, mrkla lica s lěve i s desne. Jednom rěčju sve mrklo i nepriatno. Mi bi se već jutros bili digli iz ove varoši, ali kako. Poštarski vos je već jučer prošo put Ljubljani, a druge prilike niti za lěpe novce dobiti nije. Ja se srđim, a Izmail kaže: „Vsio k lučemu (Sve k boljemu)” (Vraz 1877: 213).

Prvo je to u nizu pisama koje je Vraz Štaudurevoj poslao iz Novog Mesta 4. travnja 1841. nakon što je pet dana ranije sa Sreznjevskim krenuo na put s namjerom bilježenja folklornoga gradiva. Kao što se iz citiranoga zapisa vidi, Vraz ne piše samo o viđenome već i o emocijama koje su u njemu izazvane viđenim i doživljenim. Najdublje i najiskrenije emocije u pismima Štaudurevoj Vraz iskazuje prema Hrvatskoj, svojoj novoj domovini, koja je u pismima gotovo antropomorfizirana:

Ti ćeš se smějati, te kazati opet: Moj čověče, Ti si zaljubljen. Lachen Sie nur, gnädige Frau! nu ja nisam zaljubljen, ili (ako Ti je draže) ja jesam zaljubljen, nu niti u Milicu niti u Pavlinicu, niti u Minicu niti u Matildicu, nego u – (Lachen Sie nicht, gnädige Frau!) čitavu Hrvatsku. Hrvatska je meni omilila kao mati, omilila kao sestra, omilila kao draga. Nemogu nigđě mirmo misliti, nego u Hrvatskoj, nigđě mirmo spavati, nego u Hrvatskoj, niti neću nigđě mirmo umrěti, nego u Hrvatskoj. Naša poslovice kaže: „daleko od očiuh, daleko od srca”, ili „šta oko nevidi, srce nepoželi”. Nu to je laž. Ako je i kod koga istina, kod mene nije. Meni je Hrvatska čim dalje od očiuh, tim bliže srca. Povedj Ti ovo suncu Hrvatskomu, oblakom Hrvatskim, i větrom Hrvatskim, i svemu šta je Hrvatsko (Vraz 1877: 220–221).

Vrazov suputnik Sreznjevski od 1839. do 1842. putovao je slavenskim zemljama, između ostalog i hrvatskim krajevima. Iz pisama Štaudurevoj zaključujemo da je Vraz Sreznjevskog poveo i u Mariju Bistricu i Omilje gdje je ukrajinski folklorist upoznao obitelj Štauduar. Na boravak u Bistrici i Omilju referira se Vraz i u jednoj od pisama Sreznjevskom: „Spominjaš još brate, gdje smo bili zajedno g. 1841 m. ožujka prvu večer posle našeg izlaska u Zagorje. Bili smo u plemenitom dvoru” (Vraz 1877: 328). I sam Sreznjevski u pismu⁷ u kojemu odgovara Vrazu traži ga da pozdravi „Dragoilu te osobito njezinu kćerkicu Gabrielku”, kako ju je od milja zvao. O svome susretu s Gabrijelkom i njezinom obitelji pisao je Sreznjevski i u dopisu „Zprávy o literatury Illyrskych Slovanu” koji je 1841. poslao za časopis *Českého Museum* o čemu pak izvještava Branko Vodnik u studiji o Stanku Vrazu (1909):

Nevelika vlasteoska porodica umnožila se gostima: ja s Vrazom samo na jednu noć, ostali ostat će i dulje: među njima je i jedna dama (takvoga gostoljublja nema svagdje). Ova dama ima kćercu – Gabrijelu. A kako je to prekrasno dijete, kakva dušica, ta malena Gabrijela. Pravo slavensko mekano, njezino lice, jednaki pogled i takovo srce, sretno s ljubavi roditelja, koja je štiti, bez nje bi uvenulo zauvijek. Juče sam je poljubio u čeoce, kad je još spavala mirnim andjeoskim snom; danas smo se poljubili bratski i prijateljski se (Vodnik 1909: 57).

Sreznjevski i Vraz su, kako je zapisao Štaudurevoj, krenuli na put iz Zagreba 31. ožujka 1841. Plan im je bio proputovati slovenskim pokrajinama, potom talijanskim i austrijskim pograničnim mjestima, kao i istarskim i dalmatinskim krajevima. Iako je planirano putovanje Vraza i Sreznjevskog trebalo trajati nekoliko mjeseci, zbog Vrazove su se bolesti razdvojili ubrzo nakon što su iz Zagreba krenuli na put. Prvo odmorište za Sreznjevskog i Vraza bio je Karlovac gdje su posjetili Dragojlu Jarnević⁸ o čemu je, također, obavijestio Štaudurevu (Vraz 1887: 214). Iz Karlovca uz Kupu krenuli su prema slovenskoj granici. Krajnje im je odredište bila Ljubljana. Vraz se u Ljubljani skrasio veći dio travnja i prvi dio svibnja čekajući da prizdravi obilazeći

⁷ Na dobiveno pismo i dijelove njegova sadržaja Vraz se referirao u pismu koje je sročio u Omilju 5. srpnja 1843. Koncept toga pisma nalazi se na str. 327–329. u *Dělima Stanka Vraza. V. dio. Pěsme, pabirci, proza i pisma* (1877).

⁸ Dragojla Jarnević 1840. vratila se u rodni grad nakon godina provedenih u podučavanju velikaške djece po plemićkim dvorovima u inozemstvu (Graz, Trst, Venecija). Zbog dugogodišnjega izbivanja, za Jarnevićevu je u rodnome gradu malo tko znao. U domovinu se vratila narušena zdravlja i upravo su je u takvome stanju Vraz i Sreznjevski zatekli na svome putu prema slovenskim krajevima. Razgovarajući s Jarnevićevom o književnosti i drugim temama, Vraz je zaključio da slabo poznaje hrvatski narod i njegove potrebe, ali i hrvatski jezik.

usput obližnje lokacije: Kranj, Hrastje, Drage, Kočevje i druga naselja. Upravo će se u Ljubljani oprostiti od svoga prijatelja Sreznjevskog koji se uputio dalje, prema austrijskome dijelu Štajerske i Koruške. Prvi se put nakon rastanka Sreznjevski javio Vrazu pismom iz Klagenfurta. Od tada, kako Vraz piše Štaudarevoj, za Sreznjevskog nije čuo. Iz pisma koje joj je uputio iz Ljubljane 12. svibnja 1841. može se djelomično rekonstruirati i put Sreznjevskog. Nakon što se u Ljubljani oprostio od Vraza, Sreznjevski je posjetio Klagenfurt, potom bio u „Zilskom i Rožnji (Koruška), u Rezianskom (Val di Resi u Mletačkom), u Goričkom i Vipavskom”. U tim je krajevima Sreznjevski sakupio „mnogo klasovah o čemu će mu ovaj govoriti”, kako mu je obećao u pismu, kada se ponovo sretnu u Zagrebu. Iz Ljubljane se pak Vraz uputio u 40-ak kilometara udaljenu Ribnicu, na posjed Jožefa Rudeža, slovenskoga vlastelina i mecene.

U opisima kojima pisma obiluju Vraz će Štaudarevoj nastojati približiti i duh onoga vremena (njem. *Zeitgeist*) otkrivajući poglede na život, uvjerenja ili pak ideje ljudi s kojima se na putu susretao. Primjerice, pišući o balu na kojem je bio u Ribnici, Vraz se osvrnuo i na mlade nastojeći Štaudarevoj približiti njihov svjetonazor:

A tû? Dêvojke lèpe, momci lèpi, da se jih skoro nagledati nemožež, a tancaju? bez svake strasti – baš kao da bi išlo za kuluk ili tlaku. – E zlatna posestrimo! tu sam Ti prvi put podpuno uvidio, šta je narod bez narodnosti. – Têlo od dêvojakah krasno; dostojno za roditi spasitelja, ma duša? – ne! nema je! I junaci lèpi, tanki i visoki: momci od oka; nu izpod ovih tudjokrojnih halinah *frakah* itd. nekuca nikakvo srce. Iz ustih samo glase one po europejskom universalnom kalupu slivene rëči i prirëčja (Vraz 1877: 228).

U pismu napisanome u Bistrici 31. svibnja 1841. nalazimo još jednu takvu sliku:

Kod Vas je danas proštenje, a ovdë je žegen ili *sejem*, što ono isto znači. Klarinet zveči, gusle zvuče a bas mrmlja, da mi sve u ušima šumi kao da sam kod Šumna u malom Iblju. Malo da nisam oslëpnuo toliko sam se nagledao pod borom tancajućih. Meni je veoma žao što ja sâm sâmcat jesam udëlnik toga veselja. Proštenje je Ziljsko sasvim inako negoli proštenje Hrvatsko. Najglavnija je svrha Hrvatskog proštenja molenje i koješta drugo. Ali ovdë je molitva najmanji dio proštenja. Glavna je strana veselje – posëćjivanje svoje rodbine, krvne i ljubezne – tanac pod lipom s pëvanjem, stvari, posestrimo, koje mene malo da nisu do gute ushitile (Vraz 1887: 289).

Cijeli je lipanj i srpanj 1841. Vraz proveo putujući od jednoga do drugoga mjesta – austrijskoga, talijanskoga, slovenskoga. Riječ je o pograničnim mjestima u kojima je živjelo mješovito stanovništvo: njemačko, slovensko, talijansko. Štaudurevoj se redovito javljao iscrpnim opisima u kojima nalazimo podatke o svemu što mu se na putu događalo, a što nam omogućava rekonstrukciju dijela njegova života i rada. U Zagreb se vratio početkom kolovoza 1841., nakon više od tri mjeseca izbjivanja.

3.1. NOVA FAZA ODNOSA VRAZA I ŠTAUDUREVE

Godine 1842. počeo se mijenjati Vrazov odnos sa Štaudurevom. Otprilike u isto vrijeme umrla je njegova pjesnička muza, žena kojoj je posvetio *Dulabije*, Samoborka Julijana (Ljubica) Cantilly. Na promjenu odnosa sa Štaudurevom utjecao je i sve zategnutiji odnos između nekadašnjih velikih prijatelja i međusobnih podupiratelja, Vraza i Gaja. Naime, krajem 30-ih i početkom 40-ih godina XIX. stoljeća Vraz je počeo sve otvorenije iskazivati nezadovoljstvo Gajevom koncepcijom ilirizma, ali i načinom uređivanja *Danice*. Od donedavnoga neprikosnovenog uzora i autoriteta Vraz se počinjao distancirati, i to javno (Čolak 1973; Frangeš 1987; Bošković 2020). Gaja i Vraza međusobno je počela udaljavati različita koncepcija književnosti, ali i Gajeve političke aktivnosti. Josip Horvat o tome piše sljedeće:

Načelne su se opreke između Vraza i Gaja pretvorile u lično neprijateljstvo, osjetile u političkom životu, utječući na Gajev politički položaj. Uostalom, Vraz je, kako bilježi Jarnevička u svojem dnevniku, za vrijeme izborne kampanje u zagrebačkoj županiji „Kolom” agitirao u Karlovcu protiv Gaja. Jarnevička je tad zamijetila kod Vraza crtu zavisti (Horvat 1960: 81–82).

Promjena raspoloženja prema Gaju može se pratiti i u Vrazovim pismima prijateljima. Godine 1838. u pismu Rakovcu, koji je te godine uređivao *Danicu*, pisao je sljedeće:

Naše Novine i Danica su kako možeš iz mnogih predbrojiteljah u naših prědelih saznati, jest sve bolje i radje gledane, čitane i pohvalom primite. Takovo postupanje nerazborno jest, dččarija, koja se titra (igra) naj svetiim blagom naroda t.j. jezikom (Vraz 1877: 177).

Rabeći koncesiju, klasičnu retoričku figuru, Vraz prvo hvali svoga sugovornika, konkretno za sve veću čitanost *Danice*, međutim potom kritizira jezičnu nedosljed-

nost primjetnu u novinama. Gajeva omiljenost među preporoditeljima počela je padati 1838. dijelom zbog neslaganja s konceptom ilirizma, a dijelom zbog političkih aktivnosti.⁹ I odnosi s Vrazom postajali su sve napetiji. U pismu Babukiću, napisanome u studenome 1840., Vraz se ponovo žalio na Gaja:

Pisao sam prošavšu neděľju ľjubeznomu prijatelju Gaju za nekoju knjigu (Čtenia na ruskom jeziku, sočinenie Nik Greča), a on neće da šalje. Molim Tebe dakle, da mi Ti ľjubav izkažeš, te za me rečenu knjigu od Gaja izmoliš. (...) Ja obećujem g. Gaju knjigu: „Čtenia na ruskom jeziku“ već dođuci neděľju povratiti u Zagreb (Vraz 1877: 195).

Iz tog se pisma može zaključiti da je komunikacija između Gaja i Vraza već narušena. Dvije godine kasnije, 1842., u pismu Ivanu Kukuljeviću Sakcinskom Vraz je izravniji pa će, iskazujući prezir prema Gajevu odnosu prema novcu, ironično se osvrnuti i na Gajevu buduću suprugu Paulinu Krizmanić, sestru Štaudareve:

Što se tiče knjiženstva, to ti javljam, da nam je Srbski stari Dionyz poslao iz Beča za Maticu 100 svijetlih cekinah s t o r ž e s t v e n i m jednim p i s a n i j e m, koje ćeš naći u novinah, nad kojim se je darom ovdě sve uzradovalo. Zajedno je poslao i Gaju dar od 25 cekinah. Gaj će se srděť. Nu bilo kako mu drago: on si istina neće moći kupit za te novce š t a l i c u z a s v o j u k r a v i c u, nu neka se raduje, jerbo je barem to znak da Miloš priznaje i z r j a d n o s t s o v o k u p n i h njegovih p o d v i g o v (Vraz 1842: 302–303).

Ironija i sarkazam koje Vraz rabi govoreći o Paulini ponajbolje oslikavaju promijenjen odnos prema Gaju, osobito ako se zna s koliko je oduševljenja ranije govorio o vremenu provedenome s dvjema sestrama u Mariji Bistrici, Omilju i Krču. O tome vremenu prijatelju Rakovcu pisao je sljedeće: „Literature Ti ne treba na Bistrici. S Pavicom možeš filozofirati, s kapelani teologizirati, s Vjekoslavom filologizirati, s Pavlinkom poetizirati“, zapisao je Vodnik u studiji o Vrazu (1909). Gajeva supruga Paulina, „safa na pećini iznad sinjeg mora“, kako je pisao u istome pismu, nekoliko godina kasnije preobratala se u oholu „kravicu“.

Pokretanjem *Kola* u svibnju 1842. Vraz, otvorenije negoli ikad dotad, iskazuje ne-

⁹ O tajnoj diplomaciji Ljudevita Gaja s Carskom Rusijom, putu u Rusiju 1840., suradnji s austrijskim tajnim službama, srpskim knezom Karađorđevićem, iznuđivanju novca od Miloša Obrenovića i drugim Gajevim političkim aktivnostima više u Bekić (2015).

zadovoljstvo neispunjenom Gajevom misijom, kako je smatrao, a glede esteticizma objavljivanih tekstova, osobito u *Danici* za koju je Gaj izravno bio odgovoran. Budući da nije došlo do željenog odmaka od budničarsko-davorijskoga stila pisanja, Vraz je protiv takve prevladavajuće prakse pisanja reagirao i satiričnom pjesmom „Nadriknjištvo”. U *Kolu* godine 1843. zapisao je:

Kod nas piše sve što nosi uha, / Nudeć kupcu pa kakvo je da je, / I umrijet će, ako l' tako ustraje / Duh slovenski s tog svagdanjeg kruha. // Nema u čorbi toj soka ni duha: / Da sad kemik pretapljat je ustaje, / Ne bi izašlo tolik' soka iz taje, / Što bi triput najela se muha. // Evropa je k duhu već dorasla, / Jer ju pisci kreptom hranom hrane, / Kano Hektor svog sinčića – mozgom. // A mi puk naš hoćemo bez masla / Da othranimo uz knjige neslane, / Bijuć ga uz to, ko zao školnik, rozgom.

S vremenom se književno-kulturna scena podijelila na dva suprotstavljena tabora: Gajev i Vrazov (Čolak 1973: 186–188). Među onima koji su nastavili podržavati Gaja našla se i Vrazova prijateljica i posestrima Štauduaeva koja se u međuvremenu s Gajem obiteljski povezala. Vrazu je to zahlađenje odnosa i distanciranje, i fizičko i emocionalno, teško palo o čemu će pisati i svome prijatelju Sreznjevskom u pismu poslanome 1843. iz Omilja u kojem je odsjeo kod obitelji Čačković, no ovaj put bez obitelji Štauduar.

Nu oprosti, predragi moj! što ti ne dolazim ni kao slavuj ni kao vesela ševa, nego kao kukavica jedna, naričući o tugi i žalosti mojoj. Danas je prvi dan moga samozatočenja. Srce mi kuca strašno i oće da mi se razpucaju grudi. Spominjaš još brate, gdje smo bili zajedno g. 1841 m. ožujka prvu večer posle našeg izlaska u Zagorje. Bili smo u plemenitom dvoru. Gospodar kuće moj pobratim primio nas je slavenski. Razmjesti nas oko stola na divane. Ja sam sedio uz posestrimu, a ti ljuljaše njezinu jedinku Gabrielu rajskog anđela na krilu, koj te izpitkivaše: (...) Nu niema ni posestrime niti anđela Gabrielice. Oni stoje od ovuda preko gore, gdje su nas sutradan toli lěpo dočekali. Ti znaš kako sam ja uznosio i obožavao našu Dragoilu kao sestru kao pravi amanet ženski moje duševne ljubavi. Znaš zajedno i to kako je ona mene cćnila. Nu djavao u prilici popovskoj uvuće se u taj raj i raztrže složna naša srca – otrovnim dahom jezuitskih svojih načelah. Danas je prvi dan s a m o z a t o ć e n i j a. Ah brate moj, koliko je duša moja propatila ovih danah i koliko i dan danas pati i nosit ću ranu dok je živa! Pa kad pomislim da, ne ću više dolaziti pred njezino lice,

da se mi je izčupao amanet duše moje uzor moj ženskih krèpostih iz srca, to mi poteku suze niz lice. Ja sad sèdim ovdè kao nèm gledajuè izpred sebe (Vraz 1877: 328–329).

Kada Sreznjevskom piše da se u njihov odnos uvukao „djavao u prilici popovskoj” koji je razdvojio njihova složna srca, onda Vraz aludira na Štauduarin odnos s mladim Krizmanièevim kapelanom o èemu se u svome dnevniku oèitovala i Dragojla Jarneviè. Jarnevièeva je u Mariji Bistrici boravila èetiri puta. Od poèetnoga oduševljenja Krizmanièem kojemu je posvetila svoje *Domorodne poviesti*, ljudima, krajem, druženjima, a osobito Gajem, Jarnevièeva prelazi u njihova kritičara te se, kao i Vraz, u svojim zapisima dotakla Štauduarine veze s mladim protestantskim pastorom Gerberom kojeg naziva luteranskim priležnikom. Godine 1843. Jarnevièeva je u svojem dnevniku zabilježila sljedeće: „Evo me... na Bistrici... u miestu skuptèrkališta od griehovah popovskih i njihovih razuzdanostih” (Jarneviè 2000: 222). Jarnevièeva je u Krizmanièev dvor posljednji put otišla 1845. U svome je dnevniku jasno iskazala svoje buduće planove glede Marije Bistrice:

(...) sutra èu od ovuda odlaziti, i sègurno si nikada više ovamo nepoželiti; u krugu bezkrèpostnih dušah nije biti za mene, jerbo je svaka njihova rèè uvrèda za mene, a ove moram svaki dan slušati (Jarneviè 2000: 282).

Iako izmuèen bolešću, Vraz èe ipak potkraj života uspostaviti kontakt sa Štauduevom i vratiti se u prostore svoga mira i sreće pokušavajući povratiti snagu, i fizièku i intelektualnu, ali i narušeno prijateljstvo.

Vraz se u kasnim 1840-ima poèeo vraćati u Bisticu i okolna sela. Pjesnik je u Vlaškoj ulici u Zagrebu 1850. godine susreo 15-godišnju Dragojlinu kèer Gabrijelu koju je èuvao u djetinjstvu. Prepoznavši ga, predložila je da ga u kočiji odvedu u Maksimir, ali je bio prevaren – Gabrijela ga je odvela u Omilje, gdje je bio ponovo slab i iscrpljen neposredno prije svoje smrti 1851. godine. Simbolièno, o njemu je opet brinula Dragojla – ovaj put uz pomoć svoje kèeri (Jež 2018: 42–43).

Gabrijela Štauduar pomogla je pomiriti stare prijatelje i obnoviti njihove nekadašnje veze, meòutim prijateljstvo Dragojle Štauduar i Stanka Vraza nikad više nije bilo onoga intenziteta i iskrenosti kakvo je bilo prije Vrazova razilaženja s Gajem, napada na Štauduarinu sestru Paulinu te njezina prijateljavanja sa strièevim kapelanom.

4. ETNOGRAFSKA I KNJIŽEVNO-UMJETNIČKA VRIJEDNOST VRAZOVIH PISAMA ŠTAUDUAREVOJ

Osim faktografskih podataka koja u pismima nalazimo, a koja nam pomažu rasvijeliti ulogu Štaudureve u ilirskome pokretu, njezin odnos s Vrazom i drugim ilircima te Vrazove životne i književne planove, Vrazova pisma Štaudurevoj imaju i drugih vrijednosti, prije svega etnografskih i književnih. Vraz je, naime, Štaudurevoj pisao manirom minucioznoga etnografa, ali i književnika, stoga u njima pronalazimo niz etnografsko-pjesničkih sličica. U pismima opisuje sve ono što bi etnograf na svojim putovanjima i trebao zabilježiti: od izgleda ljudi, kuća, odjeće, obuće i drugih fizičkih detalja do hrane koju stanovništvo sprema i jezika kojim se govori u pojedinim mjestima, dakle onih podataka na koje je nekoliko desetljeća nakon Vrazovih putovanja Antun Radić u *Osnovi za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu* (1897) naputio terenske istraživače i sakupljače narodne građe. U etnografskome kontekstu takvi su dijelovi pisama važni, osobito ako znamo da Vraz nakon objave prve zbirke narodnih pjesama – *Narodne pjesni ilirske, koje se pjevaju po Štajerskoj, Kranjskoj, Koruškoj i zapadnoj strani Ugarske* (1839) – sljedeću nije uspio objaviti iako je imao sakupljeno, kako je sam rekao u pismu Karel Jaromíru Erbenu, češkom folkloristu i preporoditelju, „materijala za deset do dvanaest knjiga”.¹⁰

Vraz u pismima Štaudurevoj piše **o jeziku stanovnika pojedinih mjesta:**

„Ovdě se je naime jošte (tomu nima mnogo godina) govorilo čisto slovenski, nu sada već malo tko razumi, a kamoli da govori. Ako i koja baba razumi i govori, to neće te *sramote* preploditi i na svoju dčcu. Dčca dakle nerazume ništa slovenskog: govor je i kod kuće i u školi němački” (Vraz 1877: 232); „Uskoci govore jezik čist štokavski, na način bosanski s tom razlikom, da ne ima u njem toliko turskih rččih, jerbo su dolazkom Turakah već bili ostavili pradomovinu svoju, i tako ostadoše čisti od upliva turštine” (Vraz 1877: 76);

o podrijetlu stanovnika:

„Od Bělice se (...) u *koto*, koj se zove Reziansko (po talianski *Val di Resia*), gdje imade do 3.000 samih Slavjanah, koji ipak nespadaju k gornjoilirskoj grani, nego polag moga mněnja k najdolnjoj grani Bugarsko Macedonskoj. Mněnje

¹⁰ O Vrazovim širim sakupljačkim aktivnostima i planovima više u Sapunar Knežević i Togonal 2011 (b) i 2020.

pismoučenih Rezianah i njihovih susjedah Talianah jest, da su Rezianci grana Ruska” (Vraz 1877: 244);

o obilježjima godišnjih doba:

„Ovdě ti je sbilja takova zima, da me i u surini trese. Velike planine, koje oko ovoga varoša stoje, sněgom su překo i překo pokriveně” (Vraz 1877: 220);

o mjestima i krajevima:

„Krajina je lěpa, skoro nalik na Bistricu, pače isti grad skoro naliči na opatiju. S desne strane gore i s lěve gore. S jednom rěčju: Okreni Bistricu, pa eto ti Ribnice. Bistrica ima prema zapadu otvoreno polje, a Ribnica prema iztoku. Najlěpšu stranu imade prema jugu” (Vraz 1877: 226);

„(...) u najneugodniem položaju prožmurih do Trčca (Neumarktl), měštašca těsna nu dosta dugačka, gdě sve šumi od obrtnosti. Sve, šta imade ruke ili kuje, ili měh goni, ili rudo vozi i nosi. Pored kovačah imade i kožarah. Sve je bogato i zamišleno u svoje račune” (Vraz 1877: 233);

o plodnosti zemlje:

„Put izmedju Zagreba i Karlovca neima ništa osobito znamenitog. Ponajviše sama polja slabo obradjena i pravěke dubrave, koje s lěva iztiču do Kupe” (Vraz 1877: 60);

„Njihova je zemlja neplodna, kršna, zato jim trěba hodit s trbuhom za kruhom; jerbo ovaj plemenit narod stoji u veoma neplodnom kraju medju gorami, gdě skoro ništa neraste izvan jasnoga krumpira. Njihovo jedino blago su ovce” (Vraz 1877: 60);

„Gore su ovdě strme i goli kamen. Samo gděkoja jela ili breza udara svoje korenje u razpore kreča kamena, gdě se od větra donešen prah nakuplja, te kišom u suhu zemlju priobratja” (Vraz 1877: 234).

o običajima:

„(...) u Kranjskoj kroz zimu načini se sila bačavah, rešetah, sitah, kolěvkah itd.; koj se tovar vozi osom u Karlovac i Zagreb, pa odtuda na ledjama raznosi po čitavoj Hrvatskoj, Slavonii i zapadnoj Ugarskoj” (Vraz 1877: 62);

o nošnjama i izgledu ljudi:

„Momci u belu čohu obučeni, visoki, tanka struka i zdravog okruglog slaven-skog lica. Žene takodjer pristale i čisto obučene. Běla košulja, modri zobunac modrim gajtani i od světle boje izšiven, na glavi crven rubac, a na noguh postole i crvene čarape, eto ti odělo Brajke” (Vraz 1877: 62);

„Što se može najbolje videti u Hrastu (...) Košulja na vratu i prsiuh razgaljena, hlače skrojene od běle ili sure čohe uzke tako da tēsno na noge priležu, crne čarape i hlačice i opanke. (...) Hlače pripisuju kožnim pasom, i ako ide po poslu izvan službe – čemerom” (Vraz 1877: 75);

„Polag mojeg je ukusa Korutanka gore obučena negoli Kranjica. Nosi ponajviše sve crno ili mrklo. Kapa crna, dušograjka crna, pregača *crna*, haljina *mrkla*, marama ponajviše žuta sve već na němački način” (Vraz 1877: 236);

o vjeroispovijesti:

„Ako Uskok ide poslom po Kranjskoj, stoga tu zateče nedělja ili svetac, a on ide u katoličku crkvu, da se pomoli Bogu. Isto tako i svi Kranjci iz Hrasta hode k liturdjii u crkvu uniatsku...” (Vraz 1877: 77);

o sajmenim običajima:

„Klarinet zveči, gusle svuče a bas mrmlja da mi sve u ušima šumi (...) Najglavnija je svrha Hrvatskog proštenja molenje i koješta drugo. Ali ovdě je molitva najmanji dio proštenja. Glavna je strana veselje – posětjivanje svoje rodbine, krvne i ljubezne – tanac pod lipom s pěvanjem” (Vraz 1877: 239);

o stambenim prostorima:

„Kranjska je kuća sva lěpa, sva čista. Stoli, stolci, klupi, dapače i stěne oprane su, gdě su drvene” (Vraz 1877: 223);

o hrani i piću:

„Na stolu ti ima *kula* od bogato i obiljno priredjenih jestvinah. Pije se samo vino, premda najgore ovdě vino cvanciku stoji. Pivom koga dvoriti, drži se za najveću sramotu.” (Vraz 1877: 239).

Vraz u pismima Štaudurevoj piše i o brojnim drugim osobinama ljudi, krajeva, napjeva, običaja; opisuje vrijedan narod koji susreće na putovanjima, njihov posao, druženja, obiteljska okupljanja i brojne druge osobitosti s kojima se na putu susreo.

Iz citata navedenih u radu, ali i drugih dijelova pisama koji se u tekstu zbog ograničenosti prostora ne navode, vidi se da Vraz nije bio običan putnik i zapisivač viđenoga. Čitajući Vrazova pisma Štaudurevoj, možemo utvrditi odstupanja od uobičajenoga načina izražavanja, svakodnevnoga, razgovornoga, kakav se očekuje od pisama kao forme komuniciranja. U Vrazovu pismu nalazimo brojne otklone od izravnoga značenja riječi, stoga je njegov izraz vrlo blizak poetskomu. U poeziji, piše Milivoj Solar (1986: 128–129), riječi se ne „povezuju isključivo vezama njihovih izravnih značenja (...). Ona traži da smisao rečenoga ne bude ostvaren na temelju izravnih smislenih veza između riječi kao pukih oznaka nego da se ostvaruje na najširem području dojmova i sugestija koje izaziva jezik u svim svojim dimenzijama”. Ako je stil, „izraz pojedinca”, kako je definirao Leo Spitzer, onda su Vrazova pisma prije svega odraz njegove pjesničke duše. Odlikuju ga brojne karakteristike književno-umjetničkoga stila, epskoga i lirskoga. Elemente epskoga stila prepoznamo u pripovjedačkim tehnikama, iscrpnim opisima predmeta, osoba i događaja koji nerijetko funkcioniraju kao zasebne epizode odnosno dulje digresije kojima se udaljava od osnovne niti izlaganja: pisanja Štaudurevoj o etapama puta, svome zdravlju, vremenu koje ga je na putu zateklo, problemima sa smještajem i drugim izazovima s kojima se putnik na svome putu susreće. Elemente pjesničkoga stila nalazimo pak u izrazitoj slikovitosti izraza postignutog pjesničkim slikama, potom u emocionalnosti i ritmičnosti (koju ostvaruje ponavljanjima i nabranjima pojedinih riječi i skupina riječi) te osobito u figurativnosti. Diskurs je Vrazovih pisama bogat figurama, i to iz svih četiriju skupina.¹¹ Vraz, između ostaloga, rabi sljedeće stilske figure:

- polisindeton („niti u Milicu niti u Pavlinicu, niti u Minicu niti u Matildicu”),
- metonimiju („ja jesam zaljubljen (...) u čitavu Hrvatsku”; „Šta radi Omilje?”),
- anaforu („Hrvatska je meni omilila kao mati, omilila kao sestra, omilila kao draga”),

¹¹ Postoji različita klasifikacija figura, o čemu detaljnije piše Bačić u svome *Rječniku stilskih figura* (2015). Kada se u radu navode četiri skupine figura, misli se na uvriježenu podjelu na *figure diktije*, *figure konstrukcije*, *figure riječi (trope)* i *figure misli*.

- epiforu („Nemogu nigdje mirno misliti, nego u Hrvatskoj, nigdje mirno spavati, nego u Hrvatskoj, niti neću nigdje mirno umrijeti, nego u Hrvatskoj”),
- antitezu („Meni je Hrvatska čim dalje od očuh, tim bliže srca”),
- gradaciju („Povedj Ti ovo suncu Hrvatskomu, oblakom Hrvatskim, i vjetrom Hrvatskim, i svemu šta je Hrvatsko”),
- poredbu („omilila kao mati, omilila kao sestra, omilila kao draga”; „ovaj konak je mrko kao carevina noći”; „Iz daleka ti već šum udara na uho kao bubnja jedne velike čete”; „tješnim i tužnim srcem”),
- metaforu („Znaš da je moje zdravlje kao stari čep, koj je bio već stoput kod vatre.” „Ja dakle oču da utopim moju srčbu u uzpomēni na te”; „ja luda tica, kada vidih proljetje, gdje se je doselilo u Horvatsku, ostavih Hrvatsku za plećima”; „Samo srēdina dakle ima svuda s vragom posla.”; „Uz mene (o sriećo, nigdi te nebilo!) sēdjaše dēvojka od 18-19 godinah, blēda kao čelo Triglava”),
- personifikaciju („naskoči me vrućina; koja nas je vērno (kiša, *nap. a.*) od Uzkočkih planinah tja u ovdēšnju varoš ispratila”; „Nebo je namrgodilo lice, kao da istom oće snēgom da udari”),
- amplifikaciju („I Uskokinje lēpo su obućene. Nose lēpo šareno na nēdrah i rukavih navezenu košulju, koja jim do prēko kolēna stiže, i koja je crvenim pasom pripasana. Prēko košulje nose sobun ili na način sobuna krojen kožuh. Pregača sastoji iz modro i crveno tkane vune na način saga (kobera) s fransami. Pri tom nose hlaćice od tamnoga i čarape od modro i crveno vezenog sukna i postole (Schuhe). Dēvojke imaju jednu po hrbtu viseću kitu s upletkom od biserah i različitih igraćah, i crvenu kapu na glavi. Žene pako opletaju kosu u dvē kite, koje jim s jedne i druge strane po nēdrami s onim istovrstnim upletkom kod dēvojakah visi. Mēsto kape nose žene premetaču (peču) na glavi”),
- akumulaciju („Dēca se po ulicah natēcaju s pisanicami, kriču, viču, smēju, grohoću”),
- epitete („junaci lēpi, tanki i visoki”; „mrkle sobe, mrkla lica”; „žalostno srce”; „kužna nēmština”; „zlatne ruke, zlatna posestrimo”),

- inverziju („djevojke lijepe, momci lepi”; „naroda ilirskog”),
- alegoriju („Naša poslovice kaže: ‘daleko od očuh, daleko od srca’, ili ‘šta oko nevidi, srce nepoželji’”; „Tako ćeš ti valjda obě Jeremiade na jedan dan u ruke dobiti. Nu oprosti tvomu Jeremii za ova dva puta. Drugi put (obećajum ti) dojt će Solamun.”; „Naš budala počme piti. Otvori se mu zdravo piliš, a s pilišem i usta. Iz budale postao je Salumun.”),
- aluziju („Bolje bi bio kazao: *Vinski ključ sve otvara*.”),
- retoričko pitanje („Nu Ti valjda neznadeš za Ribnicu. Pa odkuda bi saznala?”) (Vraz 1877).

Ove i brojne druge figure i igre riječima pjesnički obogaćuju diskurs pisama.

5. ZAKLJUČAK

Razne su crtice iz Vrazova privatnoga, društvenoga i stvaralačkoga života sačuvane upravo u pismima koje je razmjenjivao sa suvremenicima. Među onima s kojima je redovito pisano komunicirao nalazila se i Dragojla Štauduar, gorljiva ilirka i filantropkinja te članica Društva domorotkinjah, jednoga od prvih takvih društava u Hrvatskoj koje je okupljalo žene s namjerom njihova uključivanja u onodobno društvo te usmjeravanje na razne vidove dobrotvornoga rada. Upoznavši se u Mariji Bistrici, u kojoj je neko vrijeme živjela kod strica, bistričkoga župnika Ivana Krizmanića, Vraz i Štauduarova razvijaju prijateljstvo koje se potvrđuje i u pismima analiziranim u ovome radu. Vrazovo se prijateljstvo sa Štauduarovom dijeli u tri faze: (1) faza intenzivnoga prijateljevanja, (2) faza otuđenja i (3) faza ponovnoga zbližavanja. Treća je faza najkraće trajala, a obuhvaćala je vrijeme u kojemu je Vrazovo zdravlje bilo ozbiljno i trajno narušeno. U toj se fazi Vraz vraća na obiteljsko imanje Štauduarovih u Omilje potaknut susretom s mladom Gabrijelom Štauduar, međutim to prijateljstvo više nije bilo prisno, otvoreno i iskreno kakvo je bilo u prvim godinama njihova poznanstva.

Analiza sadržaja pisama potvrđuje i već ranije utvrđenu tezu o Vrazu kao folkloristu, pjesniku, putopiscu. Naime, osim što nam sadržaj pisama otkriva odnos između Vraza i Štauduarove te njezinu ulogu u preporodnim aktivnostima, u njima nalazimo etnografske podatke koje je Vraz bilježio na svojim putovanjima i o kojima je Štau-

duarevu izvještavao. Brojne stilske figure karakteristične za pjesnički stil, a koje je rabio u svome opisivanju i pripovijedanju, pokazuju pak snažnu Vrazovu pjesničku certu. Zaključno možemo utvrditi da Vrazova pisma Štaudarevoj imaju višestruku važnost: obol su folkloristici onoga vremena, odraz su Vrazova pjesničkoga senzibiliteta i dnevnički su zapisi s obiljem autobiografskih elemenata. Uz to ona svjedoče o jednome prijateljstvu, netipičnome za vrijeme u kojem su Štaudareva i Vraz živjeli, a koje se održavalo i kroz epistolarnu formu.

BIBLIOGRAFIJA

- BAGIĆ, Krešimir. 2015. *Rječnik stilskih figura*. Zagreb: Školska knjiga.
- BEKIĆ, Darko. 2015. *Povijest hrvatske diplomacije. Svezak I. Do 1918*. Zagreb: Školska knjiga: 509–543.
- BENYOVSKY, Lucija. 1998. „Dobrotvorna gospojinska (ženska) društva u Hrvatskoj od osnivanja do Prvog svjetskog rata”. *Časopis za suvremenu povijest* 30 (1): 73–93.
- BOŠKOVIĆ, Ivan. 2020. „Stanko Vraz – pjesnik u vremenu budnica”. *Kolo: časopis Matice hrvatske za književnost, umjetnost i kulturu* 3. URL: <https://www.matica.hr/kolo/627/stanko-vraz-pjesnik-u-vremenu-budnica-31068/> (20. 2. 2025.).
- ČOLAK, Tade. 1973. „Gaj i Vraz 1842. godine”. *Radovi III*. Ur. Ivan Kampuš. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu – Institut za hrvatsku povijest: 185–192.
- DUKAT, Vladoje. 2002. *Život i književni rad Ivana Krizmanića*. Donja Stubica – Pregrada: Kajkaviana – Matis d. o. o.
- FRANGEŠ, Ivo. 1987. *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, Cankarjeva založba: 143–145.
- HORVAT, Josip. 1975. *Ljudevit Gaj: njegov život, njegovo doba*. Zagreb: Sveučilišta naklada Liber.
- JARNEVIĆ, Dragojla. 2000. *Dnevnik*. Pripremila Irena Lukšić. Karlovac: Matica hrvatska.
- HUSINEC, Snježana. 2017. „Ivan Krizmanić – prevoditelj, književnik i poliglot”. *Marija Bistrica u doba Ivana Krizmanića i hrvatskog narodnog preporoda*: Ur. Vedran Klaužer, Damir Galoić i Snežana Husinec. Marija Bistrica: Ogranak Matice hrvatske u Mariji Bistrici: 13–18.
- HUSINEC, Snježana i Vedran KLAUŽER. 2017. „Marija Bistrica – kolijevka Matice hrvatske”. *Marija Bistrica u doba Ivana Krizmanića i hrvatskog narodnog preporoda*. Marija Bistrica: Ogranak Matice hrvatske u Mariji Bistrici: 7–12.
- JEMBRIH, Alojz. 2003. „Ljetopisni zapisi Josipa Šafrana – Prinos povijesti župe i općine Marija Bistrica”. *Hrvatsko zagorje: časopis za kulturno-prosvjetna i društvena pitanja* 2: 12–35.
- JEMBRIH, Alojz. 2005. „Ivan Krizmanić i njegovo doba”. U: Milton, John: *Raj zgubljen*. Zagreb: Disput: 449–497.
- JEŽ, Andraž. 2017. „Stanko Vraz u Mariji Bistrici – kratka povijest ilirskog pokreta”. *Marija Bistrica u doba Ivana Krizmanića i hrvatskog narodnog preporoda*. Marija Bistrica: Ogranak Matice hrvatske u Mariji Bistrici: 40–43.
- KLAUŽER, Vedran. 2017. „Bistrička župa u vrijeme župnika Ivana Krizmanića (1818. – 1849.)”. *Marija Bistrica u doba Ivana Krizmanića i hrvatskog narodnog preporoda*.

- da. Ur. Vedran Klaužer, Damir Galoić i Snježana Husinec. Marija Bistrica: Ogranak Matice hrvatske u Mariji Bistrici: 22–25.
- KLEMAR, Anita. 2017. „Ljudevit Gaj u žarištu preporodnog pokreta”. *Marija Bistrica u doba Ivana Krizmanića i hrvatskog narodnog preporoda*. Ur. Vedran Klaužer, Damir Galoić i Snježana Husinec. Marija Bistrica: Ogranak Matice hrvatske u Mariji Bistrici: 33–39.
- KORADE, Mijo. 2003. „Ivan Krizmanić i ‘patriotski sastanci’ u Mariji Bistrici”. *Hrvatsko zagorje: časopis za kulturno-prosvjetna i društvena pitanja* 2: 82–91.
- SAPUNAR KNEŽEVIĆ, Andrea i Marijana TOGONAL. 2011a. „Djelovanje i značenje Stanka Vraza u kontekstu hrvatske preporodne folkloristike”. *Zbornik radova sa znanstvenoga skupa povodom 200. godišnjice rođenja Stanka Vraza*. Samobor: Gradska knjižnica Samobor: 56–72.
- SAPUNAR KNEŽEVIĆ, Andrea i Marijana TOGONAL. 2011b. „Stanko Vraz kao folklorist. Vrazov prinos poznavanju hrvatske i slovenske usmene književnosti”. *Croatica et Slavica Iadertina* 7(1): 193–218.
- SAPUNAR KNEŽEVIĆ, Andrea i Marijana TOGONAL. 2020. „Stanko Vraz – jedan od utemeljitelja hrvatske folkloristike”. *Kolo: časopis za književnost, umjetnost i kulturu* 3: URL: <https://www.matica.hr/kolo/627/stanko-vraz-jedan-od-utemeljitelja-hrvatske-folkloristike-31069/> (25. 2. 2025.).
- SOLAR, Milivoj. 1986. *Teorija književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.
- ŠVOGER, Vlasta. 2017. „Krizmanićev bistrički krug i ilirski pokret”. *Marija Bistrica u doba Ivana Krizmanića i hrvatskog narodnog preporoda*. Ur. Vedran Klaužer, Damir Galoić i Snježana Husinec. Marija Bistrica: Ogranak Matice hrvatske u Mariji Bistrici: 40–43.
- VLAŠIĆ, Vesna. 2015. „Uloga i značenje Vjekoslava Babukića u Ilirskoj čitaonici”. *Radovi Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Požegi* 4: 52–58.
- VODNIK, Branko. 1909. *Stanko Vraz: studija*. Zagreb: Matica hrvatska i slovenska. URL: https://archive.org/details/stanko_vraz_studija_1909-branko_drechsler/page/n33/mode/2up?view=theater (12. 2. 2025.).
- VRAZ, Stanko. 1877. *Djela Stanka Vraza. V. dio. Pjesme, pabirci, proza i pisma*. Ur. Franjo Marković. Zagreb: Matica hrvatska.

NOTES FROM a TRIP: FOLKLORE AND OTHER TOPICS IN THE LETTERS OF STANKO VRAZ TO DRAGOJLA ŠTAUDUAR

MARIJANA TOGONAL

ABSTRACT

A valuable source of information about Vraz's folklore travels, ambitions, and plans can be found in his letters. These letters contain collected folk songs and chants, as well as notes on his experiences during his travels. They also cover numerous other topics that are important for reconstructing Vraz's life and literary work. Vraz maintained regular communication with his contemporaries, including the Illyrian native Dragojla Štaudureva. Štaudureva was part of a group that supported the work and activities of the Illyrians. The first part of this paper will present a model of socialization among the Illyrians and their supporters, using the example of their gatherings at the parish church in Marija Bistrica during the time of Ivan Krizmanić, who was Štaudureva's uncle. It was in Marija Bistrica that Vraz and Štaudureva first met. The relationship between Vraz and Štaudureva was directly influenced by Ljudevit Gaj, who was related to Štaudureva by family. This paper will analyse the reasons for the estrangement between the two friends, which ultimately affected the content and tone of some of Vraz's letters. In the second part of the paper, Vraz's letters to Štaudureva will be interpreted using content analysis, with an emphasis on three components: (1) factual data, (2) ethnographic descriptions, and (3) elements of literary and artistic style.

KEYWORDS:

Dragojla Štauduar, folkloristics, correspondence, Marija Bistrica, Stanko Vraz